

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.1:342.7:329.12

Н. П. Гедікова, канд. політ. наук

Лллічівський інститут

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

кафедра суспільних та гуманітарних наук,

вул. Данченко, 17-а, Лллічівськ, 68001, Україна

ЛІБЕРАЛІЗМ І ПРАВА ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ:
СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних засад та принципів сучасної ліберальної теорії які спрямовані на вирішення проблем практичної реалізації прав націй, народів, національних меншин та соціальних груп. Визначено відмінні особливості сучасної ліберальної теорії порівняно з попередніми її теоретичним учінням у позначеному питанні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: права людини, права нації, народів та національних меншин, самовизначення, національна ідентичність, етнокультурна політика держави.

Особливості розвитку людства у другій половині ХХ століття значною мірою в останні його два десятиліття, стали обумовлюючим фактором небувалого в історії людства процесу посилення націоналістичних тенденцій: суперечки стосовно прав корінного населення, біженців, іммігрантів і вимушених переселенців, всілякі дискримінації (відмова в економічних, соціально-політичних, культурних правах, фізична ізоляція тощо), етнокультурні, міжнаціональні і міжконфесійні конфлікти і т. ін. Більше того, загострилася проблема набуття права на асиміляцію і оновлення національної ідентичності. Ці питання набули своєї значущості не тільки в рамках однієї держави, але й у міжнародних масштабах.

У зв'язку з цим актуальність розгляду визначеної проблеми обумовлена, з одного боку, тим, що питання прав етносоціальних спільнот на нинішньому етапі розвитку цивілізації є важливою проблемою внутрішньої і зовнішньої політики усіх держав. Оскільки практично усюди (в рамках всієї світосистеми) порушується дія принципу щодо права націй, народів, національних меншин та інших етносоціальних групи на самовизначення, збереження і розвиток своєї національної самобутності і соціальної культури, на визнання їх відмінних ідентичностей та потреб, на їхню цілковиту соціальну адаптацію тощо. Предмет прав етносоціальних груп на протипагу правовому все більше став набувати політизованого характеру. Крім того, мрія людства про реалізацію своїх прав у справедливій державі у сучасному світі, так само як і протягом всієї історії його існування, залишається не здійсненою.

З іншого боку, тим, що особливістю сучасної цивілізації є те, що об'єктами вивчення все частіше виступають не минуле і сучасне, а сучасне і майбутнє, і історична перспектива пов'язана безпосередньо з поточним моментом в історії соціального розвитку.

Існування і життєдіяльність людського співтовариства в усі часи його еволюції передбачає соціально-правове регулювання суспільних відносин, під яким розуміють надання їх учасникам прав та наділення їх фундаментальними обов'язками, які у свою чергу закріплюються й гарантуються законом та мають певні способи здійснення. Існує низка методів і форм регулювання суспільних відносин, все залежить від типу політичної системи, співвідношення у ній влади й свободи, пріоритетності цінностей. Історично затвердилося, що право є найбільш адекватною формою регулювання суспільних відносин у ліберальній практиці.

Обґрунтуванням положення про те, що право вважається найбільш адекватною формою ліберального методу, є те, що саме з ліберальної традиції походять філософські, політичні, юридичні (політико-правові) та інші домінуючі концепції про природно-історичне розуміння прав людини і громадянина. Сучасні політичні суб'єкти і суб'єкти права у питаннях облаштування суспільно-політичної системи у відповідності з демократичною формою й у врегулюванні міжнародних відносин керуються ліберальною правовою ідеєю.

Сучасна ліберальна теорія розглядає націю, народ, національні меншини та інші етносоціальні групи як найбільш значущі колективні спільноти, у яких і за допомогою яких кожен окремо взятий індивід може реалізовувати свої права і свободи. У цьому зв'язку дана теорія усвідомлює значущість і необхідність регламентації, гарантування та захисту прав (які базуються на ліберально-демократичних принципах) цим етносоціальним спільнотам. Така сучасна ліберальна позиція у порівнянні з попередніми його уявленнями у даному питанні є відмінною особливістю.

У даному зв'язку, видається за необхідне дослідити у новому (сучасному) контексті ліберальної теорії, що саме є критерієм змісту прав етносоціальних спільнот та соціальних груп, визначити сутність, цілі і завдання, способи і механізми їх реалізації.

Представники західної політичної філософії (Р.Беллами, І.Валлерстайн, Р.Дворкін, В.Кімлічка, Д.Мілдер, Я.Тамір та ін.) починаючи з кінця минулого століття, вже роблять спроби напрацювань ліберальних концепцій про націоналізм, мультикультуралізм, імміграцію, права націй, національних меншин тощо. Ряд наукових позицій з цих питань представлено і у працях вітчизняних вчених, а саме: В.П.Заблоцького, І.О.Кресіної, В.В.Мицика, Н.А.Мяловської, Д.Ткача та ін.

Між тим, слід визнати, що ні ліберальна теорія, ні самі ліберали виявилися не готовими дати певні рекомендації з низки питань, які виникли і продовжують виникати у галузі права, що застосовується до його суб'єктів.

Мета дослідження – визначення і аналіз основних сучасних теоретичних положень лібералізму у питаннях практичного вирішення проблем прав націй, народів і національних меншин та соціальних груп.

Якщо людина відносить себе до певної національної єдності, то наявність усього спектра її прав та їх реалізації в значній мірі буде залежати

від прав нації, з якою індивід себе ототожнює. Виходячи з цього, можна з впевненістю говорити, що національні права включені до усього спектру невід'ємних прав особистості. Таким чином, лібералізм, створюючи концепції і принципи по відношенню до індивіда та «сфери його існування», часом навіть несвідомо, протязом усієї історії свого існування завжди звертався до національного фактора.

Сучасний лібералізм, усвідомлюючи значущість суспільного (включаючи і національний) фактору для здійснення і розвитку індивіда, щодо прав нації, має власну позицію, яка ґрунтується на принципі права народу на самовизначення. Сучасне ліберальне його розуміння є значно ширшим і відрізняється від «класичного», воно дозволяє кожній нації самостійно визначитися у виборі форми і моделі свого національно-державного розвитку. У даному зв'язку до основних прав нації можна віднести право на національну ідентичність, збереження і розвиток своєї національної самобутності і соціоетатальної культури; право на створення і розвиток своєї національної ідеї, що об'єднала б народи, які населяють країну, та націю; рівність націй, як у внутрішніх, так і у зовнішніх формах життєзабезпечення, що само по собі повинно виключати ідею про «пріоритет нації».

Після відомих політичних і соціально-економічних змін на всьому геопросторі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, з ростом національної самосвідомості і новими формами національного руху за право народів бути вільними і незалежними, пріоритетністю загальнолюдських принципів і гуманістичних традицій «сучасна світосистема створила радикально іншу правову і моральну структуру, у якій сучасні держави, що діють у міждержавній системі і обмежені нею» [1, 194], визнали за необхідність гарантування націям і національним меншинам спеціальних прав і надання їм певного статусу.

Безумовно, у даному зв'язку природним чином виникає питання – чому права народів набули своєї актуальності у міжнародному праві і отримали своє законодавче оформлення лише у другій половині ХХ століття?

Відповідь на це питання полягає в наступному. Так, пропозиції про створення кодифікації законів, які відносилися до «прав і відповідних обов'язків націй, прав народів», що поступали у 1793 р. до французького Конвенту, не мали позитивного результату у зв'язку з тим, що дана процедура не входила до повноважень Конвенту Франції, а іншого органу, більшого масштабу здатного задовольнити дану вимогу, на той історичний момент часу не існувало.

У подальшому сформована Ліга Націй, потім Організація Об'єднаних Націй не відразу прийняли відповідну декларацію. Хоча при цьому перший крок у цьому напрямку було зроблено – створили певну систему захисту прав народів і меншин, яка забезпечувала їм як універсальні, так і певні права (самовизначення, освіта, культура, мова тощо).

Нинішній лібералізм не підтримує ідею «держави однієї нації», виходячи з того, що значна частина сучасних держав на всьому геополітичному просторі носять багатонаціональний характер. Багатонаціональна держава, організована згідно з ліберально-демократичними принципами і така, що виступає за реалізацію права на національне самовизначення, виступає проти насильства та дискримінації щодо кожного етносу, який входить до

її складу. Ліберальні теоретики вважають, що добробут і прогрес багатонаціональної держави залежить від єдності й інтеграції всіх спільнот, які добровільно проживають на її території, від їх повноцінної участі в економічній сфері з наступною реалізацією права на рівне оправне користування благами, що створюються у процесі праці. Економіка і рівність у благокористуванні мають особливе значення, оскільки вони є основним джерелом і принципом добробуту всіх індивідів і вирішення багатьох конфліктних ситуацій в кожній окремо взятій багатонаціональній державі.

Сучасні теоретики лібералізму вважають, що права національних меншин повинні диференціюватися за групами в залежності від потреб і інтересів (в рамках фундаментальних ліберальних принципів) їх членів, при цьому вони не повинні порушувати автономне право індивіда (та їх більшості) на свободу і соціальну справедливість. Згідно з теорією В.Кимлика [2, 152 – 153], з прав меншин від самого початку виключаються ті, що призводять до обмеження фундаментальних прав людини (яка належить, зокрема, до групи, що формує ту або іншу меншість). Фундаментом етнокультурного лібералізму є так званий «заснований на правах» лібералізм, що складає стрижневий вектор сучасного розвитку лібералізму у тій його течії, яка продовжує гуманістичну лінію. Як вважає В.Кимлічка, головне, що повинна враховувати етнокультурна політика держави, – це рівноправ'я між групами, незалежно від їх членства. Поряд з рівністю, ліберальна теорія вимагає також дотримання свободи і гарантії прав людини і всередині меншини. Абсолютно очевидно, що ліберальний підхід до захисту прав меншин жодним чином не передбачає, що захисту підлягають якісь права. Розвиваючи далі думку В.Кимлічка, слід відзначити, що більшість сучасних прибічників ліберальної думки відстоюють положення про те, що держави на національному рівні повинні гарантувати меншинам і індивідам, які до них відносяться, як «класичні» спеціальні права (які ґрунтуються на національно-культурній самобутності і традиціях), так і певні спеціальні права (пов'язані безпосередньо з життєдіяльністю суспільства і держави), оскільки вони є «невід'ємною частиною загальної системи прав людини і громадянських прав і свобод в окремих державах» [3, 160].

Згідно з ліберальною точкою зору, реалізація прав меншин «може бути надійно гарантована лише за умови їх закріплення у відповідних конституційно-правових актах» [3, 160] кожної держави і міжнародному праві в цілому. До прав, які ліберальна держава повинна гарантувати етнокультурним групам, мають відноситися: право на збереження і розвиток своєї самобутності, культури, мови, традицій, обрядів; право на вільне вираження своєї групової приналежності і використання інформаційних засобів (радіо-, телебачення, преса, Інтернет), право на свободу в рамках групи, право рівності між групами меншин і більшістю, право на самоврядування; право на взаємозв'язок з своєю споконвічною батьківщиною, на відвідування її і реїміграцію; право на рівну і вільну участь в усіх сферах громадського життя; право культурної автономії, право на захист від дискримінації і насильницької асиміляції тощо. Поряд з принципом гарантування і захисту прав меншин ліберальна теорія передбачає наявність принципу обмеження дій правового поля як для етнокультурних груп, так і для держави. Для перших така необхідність пов'язана з ідеєю запобігання обмеженню прав і свобод автономної

особистості, порушенню територіальної цілісності, суверенності і єдності держави, насильству і дискримінації по відношенню до інших груп, створенню конфліктних ситуацій. Щодо держави обмеження встановлюються з метою виключення насильницького втручання держави у життєдіяльність групи, запобігання перешкодам у процесі ліберально-демократичної реалізації прав меншин, уникнення дискримінації і насильницької асиміляції, які виходять з боку держави та її «корінної нації».

Більшість лібералів вважають за необхідне надати «меншинам спеціальні права та особливий статус, аби розрядити національну», етнічну, конфесійну «напруженість у регіоні і встановити більш гармонійні відносини між державою та окремими групами населення, більшістю населення та представниками меншин» [4, 111]. А диференціація прав по групах ґрунтується на тому, що кожна окремо взята спільнота несе в собі притаманні тільки їй потреби й інтереси, які потребують правового забезпечення. У зв'язку з цим обґрунтування і захист диференційованих прав меншин у сучасній теорії лібералізму виходить з національних, расових, релігійних, культурних та інших особливостей тієї або іншої групи – з одного боку, і з другого – від форм широкомасштабної міграції людей (добровільні переселення, біженці, іммігранти).

Разом з тим, нинішні трансформаційні процеси суспільного розвитку і безліч інших процесів сучасності розширили можливості людської діяльності, і це визначило нові сфери її свободи, які, власне, вийшли за рамки традиційних уявлень про свободу у ліберальній теорії. Нові сфери самореалізації обумовили процес створення великого спектру всьляких соціальних організацій, асоціацій, рухів тощо, «діапазон цих груп сягає від борців за права жінок та етнічних меншин до рухів, які обстоюють права дітей, знедолених у «третьому світі», і навіть до екологічних об'єднань, що обстоюють права тварин і планети взагалі» [5, 987]. Такі об'єднання людей, природно, вимагали визнання своїх прав і свобод, у зв'язку з тим, що вони хочуть не просто «отримати ті самі права, що й інші групи», а хочуть «мати право на свій власний спосіб життя» [6, 146 – 147]. І це є справедлива вимога, оскільки вона відповідає положенням Конвенції прав людини і, зокрема, ліберально-демократичному принципу прав і свобод кожного індивіда. Наприклад, у Загальній декларації прав людини 1948 р. зафіксовано низку статей, зміст яких дає право на задоволення таких вимог. Зокрема, у Ст.7 даного міжнародного законодавчого акту відзначається: «Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації»; у Ст.18: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії, це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічним або приватним порядком у навчанні, богослужінні виконанні релігійних і ритуальних обрядів»; у Ст.19: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне висловлення їх; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію і ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів»; у Ст.20.1: «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій» [7, 4 – 6.]. Такі положення і низка інших мають місце у значній частині як внутрішньодержавних, так і міжнародних законодавчих актів. При цьому слід відзначити, що вони

отримують свій правовий статус і правове забезпечення за умови, що вони не будуть суперечити положенням усього наявного сьогодні законодавчого спектру й обмежувати права, свободи та інтереси інших людей, їхніх груп, об'єднань тощо.

Р. Беллами [5, 988] визначив дві головні причини, відповідно до яких раніше зазначені об'єднання висунули вимоги затвердити нові права, які дозволили б їм відкрито існувати і захищати свої інтереси, потреби і діяльність. Отже, перше: більшість борців за нові права посиляються не тільки на різні інтерпретації загальних цінностей, такі як – свободи, але часто і на різні і суперечливі цінності, інші (відмінні від загальноприйнятих) моральні принципи. Друге: саме з цієї причини багато які проголошені нові права репрезентують затвердження відмінних особливостей і відхилення нині визнаних норм і вже ніяк не претендують на універсальність чи рівність. Багато які з них, можливо, є вимогами особливого відношення. Скажімо, деякі радикальні феміністки, вимагаючи репродуктивних прав для жінок, старанно намагалися уникнути виправдання цієї вимоги на підставі того, що ці права необхідні для порівняння їх положення з чоловіками у сфері працевлаштування тощо.

Отже, слід відзначити, що концепції і положення про права людини і громадянина, права народів, національних меншин, соціальних груп та їх захист найбільш повно можуть бути реалізовані в організованих ними ж правових інститутах. Перш за все, такими є держава і громадянське суспільство.

Судження про права людини і громадянина, права етносоціальних груп, які розглядаються як ключові елементи сучасного лібералізму, мають як позитивний, так і негативний характер (що є істотним для будь-якої іншої наукової теорії). Беручи до уваги негатив, вважаємо, що він перш за все формується при аналізі результатів практичної реалізації ліберальної теорії, або при використанні лібералізму як ідеології. Адже дії окремих суб'єктів не завжди відповідають цілям і положенням самої ліберальної теорії, що і дискредитує її, та й саме «становлення істинно гуманістичного права навіть у передових демократичних країнах – процес, судячи з реальних фактів, складний, суперечливий, триваючий зі спадами, далеко не завжди безперервно і послідовно» [8, 218].

У цілому право як інтегральна цілісність у ліберальній теорії розглядається з наступних позицій: як особливий і складний тип соціальної структури, як наслідок і підсумок історичного розвитку, спосіб здійснення влади і владарювання; як сукупність законів, які створюють особливий тип норм, правил, стандартів, що мають особливе походження, форми тощо; як особливе джерело певних прав, обов'язків, влади та інших відносин між людьми [9, 1-2].

Для того щоб уникнути негативних моментів у реалізації прав людини і етносоціальних спільнот, якраз самі права повинні мати певний ступінь універсальності і об'єктивності, і відповідати чітким вимогам.

Разом з тим, свою справжню цінність концепції прав у ліберальному чи будь-якому іншому суспільстві, організованому згідно із загальнолюдськими цінностями, набувають за умов наявності певних пропедур, які спрямовані на розвиток, самореалізацію і добробут індивідів та міжсо-

бістисних відносин, етносоціальних спільнот і соціальних груп. У системі процедур правокористування одне з чільних місць посідають фундаментальні обов'язки, бо «право насправді визнане комплексом обов'язків, у якому воно міститься» [5, 993].

Між тим необхідно визнати, що й сама теорія не є надто ідеальною (як і будь-яка інша). Але це закономірно, оскільки вона постійно перебуває у процесі пошуку і своєї досконалості, допускаючи та виправляючи свої помилки. Аналізує і обґрунтовує (виходячи з основоположних завдань і принципів власної наукової теорії й беручи до уваги інші) нові індивідуальні системи цінностей і переваг, які формуються на рівні людської свідомості та мотивуються діяльністю і поведінкою людей.

Можна також резюмувати, що змінюється не тільки самий процес історичного розвитку, але й цілі його складових компонентів. Таким чином, виходячи з того, що сучасна політико-правова теорія лібералізму розглядає права людини і громадянина як взаємообумовлюючий фактор у питаннях прав етносоціальних спільнот і соціальних груп, даний теоретико-ідеологічний феномен вважає їх рівноцінними суб'єктами права, правові інтереси яких, перш за все, повинна регламентувати та захищати держава.

В узагальнюючому вигляді мета прав людини у ліберальній теорії полягає у забезпеченні справедливого ставлення до індивідів і організованих ними спільнот, у захисті їх від неправомірних дій з боку інших індивідів, громадських і соціально-політичних інститутів. Разом з тим, як окремо узятий індивід, так і держава, і суспільство в цілому потребують певних обмежень, які необхідні для регулювання відносин між індивідами, громадянами і етнонаціональними групами, які ними формуються, державою, суспільством. Обмеження можуть носити як морально-етичний, так і правовий (законодавчо-регламентований) характер. Без перешкод і у повному обсязі свого теоретико-практичного призначення правове регулювання міжособистісних відносин і відносин між етносоціальними спільнотами, а також взаємовідносин між особистістю, суспільством і державою є одним з важливих механізмів у сучасній системі, покликаний створити передумови для стабілізації суспільно-політичних процесів.

Хоч ряд нових досліджень у ліберальній теорії мають достатні напрацювання в питаннях практичної реалізації прав націй, народів, національних меншин і соціальних груп, все ж таки низка проблем залишається не вирішеною, оскільки відповідно до логіки розвитку людської цивілізації у соціумі практично неможливо досягнути однополярності поглядів, переконань, інтересів і потреб. Отже, немає сумніву у тому, що досягнути цього неможливо, але звести до мінімуму ці проблеми можна на основі консолідації інтересів, яка, зокрема, в рамках однієї держави може бути ініційована органами влади й управління, суспільно-політичними об'єднаннями і рухами тощо, а в міжнародному масштабі – міжнародною спільнотою.

Що потребує подальшого дослідження проблеми у даному напрямку.

Література

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Пер. с англ. П. М. Кудюкина. Под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкий. – СПб.: Изд-во «Университетская книга», 2001. – 416 с.

2. Kymlicka W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – 280 p.
3. Мяловицька Н.А. Конституційно-правовий захист національних меншин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наук. праць. Вип. 34 (Ч. I). – К.: Київський нац. унів-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – С. 158 – 163.
4. Мицик В.В. Конституційне право та національне законодавство європейських держав щодо захисту та правового статусу національних меншин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наук. праць. Вип. 34 (Ч. I). – К.: Київський нац. унів-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – С. 111 – 118.
5. Беллами Р. Три моделі прав і громадянства. / Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 975 – 996.
6. Hodhouse L.T. *Social Evolution and Political Theory*. – N. Y.: Columbia University Press, 1928. – 218 p.
7. Всеобщая декларация прав человека. ООН – СССР: Ассоциация содействия. – 10 декабря 1948. – 8 с.
8. Алексеев С.С. *Самое святое, что есть у Бога на земле. Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху*. – М.: Изд-во НОРМА, 1998. – 416 с.
9. Dworkin R. Introduction // *The Philosophy of Law* / Ed. By R.M. Dworkin. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – P. 1 – 16.

Н. Ф. Гедикова, канд. політ. наук
Ильичевский институт
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
кафедра общественных и гуманитарных наук,
ул. Данченко, 17-а, г. Ильичевск, 68001, Украина.

ЛИБЕРАЛИЗМ И ПРАВА ЭТНОСОЦИАЛЬНЫХ ОБЩНОСТЕЙ: СОВРЕМЕННЫЙ АСПЕКТ

РЕЗЮМЕ

Изучение современной позиции либерализма в вопросе решения проблем практической реализации прав этносоциальных общностей позволило сделать вывод о том, что в его теории права данных субъектов имеют такое же значение, как и права человека. При этом, выступая в качестве необходимого условия обеспечения прав и свобод индивида, которые являются самоценностью. Определено, что данный факт является отличительной особенностью современной либеральной теории в сравнении с предыдущим ее теоретическим учением. Установлено, что суждения о правах рассматриваемых субъектов носят как позитивный, так и негативный характер. Выявлены критерии их формирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: права человека, права нации, народов и национальных меньшинств, самоопределение, национальная идентичность, этнокультурная политика государства.